

ՔԱՂԱՔԱՇԽՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ (ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ, ՀՌՈՄ, ԻՐԱՆ)

ԳՈԼՐՈՒՄ ՔԵՇԱՎԱՐԶ ՌԱՀԲԱՐ* (Իրան, Թեհրան)

Հղման համար. Քեշավարզ Ռահբար, Գոլռոխ: «Քաղաքաշինական մշակույթի ձևավորումը Հին աշխարհի երկրներում (Հունաստան, Հռոմ, Իրան)»: *Արվեստագիտական հանդես*, N 2 (2023): 257-265.
DOI: 10.54503/2579-2830-2023.2(10)-257

Հոդվածում ներկայացրել ենք քաղաքաշինական մշակույթի ծագումը հին աշխարհի երկրներում, ի մասնավորի քաղաքների ֆիզիկական ձևագոյացման սկզբունքները, դրանց աշխարհագրական տեղադիրքերը, հատակագծային հորինվածքները, ինչպես նաև քաղաքային միջավայրերի կառուցապատման առանձնահատկությունները, միմյանցից կրած ազդեցությունները, փոխառնչությունները և այլն: Այս ծիրում իրանական հին քաղաքների կողքին անդրադարձել ենք ժամանակաշրջանի հունական, հելլենիստական ու հռոմեական քաղաքային բնակավայրերի ձևագոյացմանն ու միմյանց հետ փոխառնչություններին:

Բանալի բառեր՝ քաղաքաշինական մշակույթ, ձևավորում, զարգացում, Հունաստան, Հռոմ, Իրան, հատակագծային հորինվածք:

Ներածություն

Ներկայացվող հոդվածը վերաբերում է հին աշխարհի երկրներում քաղաքաշինական մշակույթի ձևավորման հարցերին, թե ինչպես են առաջացել հնագույն քաղաքային բնակավայրերը՝ ինքնաշարժ կառուցապատվելով ու ամրանալով, զարգանալով ու կատարելագործվելով:

Հիմնական նյութի շարադրանք

Հին Հունաստանում քաղաքաշինության պարզունակ սկզբունքները սկսել են կիրառվել դեռևս հնագույն ժամանակներից, հիմնականում անկանոն կամ տարերայնորեն կառուցապատված (օր.՝ Աթենքը): Հետագայում քաղաքաշինության մեջ սկսել են հետևել հիպոդամյան հորինվածքին, որը արարել էր միլեթացի ճարտարապետ Հիպոդամոսը (մ.թ.ա. 5-րդ դար): Հիպոդամյան հատակագիծը հստակ ուղղանկյունաձև դասավորությունն է՝ փողոցային փոխնուղահայաց ցանցերով, որոնք դասավորվում էին արևելքից՝ արևմուտք և հարավից՝ հյուսիս: Իր հերթին, կանոնավոր ձևով էր արվում նաև երկու գլխավոր փողոցների խաչման տեղում գտնվող սյունասարահներով շրջապատված քաղաքի ագորան՝ հասարակական կենտրոնը: Հիպոդամոսն իր սկզբունքը գործնականորեն կիրառել է հունական Պիրևս (մ.թ.ա. 446-445-ից հետո) նավահանգստի, Հարավային Իտալիայի՝ հունական Ֆուրիումի (մ.թ.ա. 444-443) վերակառուցման աշխատանքներում և այլ քաղաքաշինական մտահղացումներ իրագործելիս (օր.՝ Օլինտոս, Կնիդոս, Միլետոս քաղաքները):

* ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ասպիրանտ, golrokhkeshavarzrahbar@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ 14.08.2023, գրախոսելու օրը՝ 20.09.2023, տպագրության ընդունելու օրը՝ 01.12.2023:

Էգեյան ծովի ափին փռված հունական Միլետոս քաղաքը (90 հա) կանոնավոր հատակագծման սկզբունքով արարված մի բնակավայր է, որի բնական պաշտպանվածությունն ապահովում էին ծովային ու ցամաքային անկանոն պարագծով ձգվող պարսիսները: Այն նավահանգստային երկու ծովախորշերով, դրանց միջև տեղավորված հասարակական ընդարձակ ագորայով բաժանված էր երկու քաղաքամասերի: Ինչպես վկայում է պատմությունը՝ 494 թ. պարսիկների կողմից Միլետոսն ավերելուց հետո այն վերակառուցվել է կանոնավոր հատակագծով [1, էջ 115-120]:

Ըստ էության, Հիպպոդամուս Միլետացուն վերագրվող կանոնավոր հատակագծման սկզբունքը, որը նա կիրառել է հենց իր ծննդավայր Միլետոսում և ոչ միայն, քաղաքաշինական առումով նորույթ էր, նրա գաղափարները կապված էին քաղաք-պետության իդեալական պատկերացումների հետ: Հիպպոդամուսի գաղափարների կարևորությունը ոչ այնքան ուղղանկյունաձև հորինվածքի մեջ էր, որքան քաղաքով մեկ գործառույթների և սոցիալական դասերի բաշխման: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կանոնավոր ուղղանկյուն հատակագծերը ներդրում էին Միջերկրական ծովի ափերի երկայնքով արարվող նորաստեղծ և արդեն իսկ գոյություն ունեցող քաղաքների վրա, նոր գաղութային բնակավայրերում և այն քաղաքների պարագային, որոնք արագորեն վերակառուցման ճանապարհ էին անցնում ավերումից հետո: Հընթացս նոր հատակագծումները դառնում են ավելի կանոնավոր ու կանոնակարգված [8, էջ 51-54]:

Հայտնի է, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքներից հետո ձևագրացած հզոր պետության սահմաններում ծնունդ առավ հելլենիստական մշակույթը, որը կրում էր հունական, արևելյան և տեղական տարրերի միահյուսումն ու ազդեցությունը: Քաղաքաշինության ոլորտում կրկին նախապատվությունը տրվում էր հիպպոդամյան, այսինքն՝ կանոնավոր կառուցապատման սկզբունքին, որը տվյալ պատմական փուլում նպատակահարմար էր՝ կապված քաղաքների արագ կառուցման հետ: Հելլենիստական քաղաքները կառուցվում էին պետական միջոցներով, ավելի ամբողջական, կազմակերպված ու բարեկարգ էին՝ բնակչության կենսական պահանջների բավարարման ու հասարակական շենքերի առկայության առումով: Քաղաքների ռազմավարական ու տնտեսական նշանակությունը հաշվի առնելով՝ դրանք կառուցվել են ռազմական ու առևտրական ճանապարհների վրա (օր.՝ Միլետոսը և Աթենքը, իհարկե, կառուցապատման հաջորդ փուլերի համատեքստում, Պերգամոնը, Մազնեսիան, Սելևկիան, Անտիոքը, Ալեքսանդրիան և այլք) [1, էջ 95]:

Ալեքսանդր Մեծը ճարտարապետ Դինոկրատին հանձնարարում է կառուցել իր նոր *Ալեքսանդրիա* քաղաքը՝ հին հելլենիստական աշխարհի իդեալականացված քաղաքաշինության փայլուն օրինակը և հելլենիստական քաղաքներից ամենամեծը, որտեղ քաղաքի կանոնավորությանը նպաստում էր նաև Նեղոսի ափին հարող լինելու նրա մակարդակը: Ալեքսանդրիայի մասին արժեքավոր տեղեկություններ են հաղորդում պատմագիրներ Պլինիոսն ու Դիոդորոսը՝ նկարագրելով այն որպես Միջերկրական ծովի ափին փռված հիանալի ու մարդաշատ քաղաք՝ 18 մղոն պարագծով, փոխնուղահայաց փողոցների ցանցով, սյու-

նազարդ երկու գլխավոր փողոցներով, հոյակերտ պալատական, հասարակական շենքերով (թանգարան, գրադարան, թատրոն և այլն), տաճարներով: Ցամաքի կողմից քաղաքը շրջապատված է եղել պարսպապատերով:

Հելլենիստական ժամանակաշրջանում Աթենքը նույնպես թևակոխում է քաղաքաշինական ու ճարտարապետական նորացման փուլ՝ հարստանալով նոր կառույցներով, որոնք կազմավորվում էին ագորան՝ քաղաքի գլխավոր հասարակական կենտրոնը, որն արդյունք էր Պերգամոնյան թագավորների ակտիվ կառուցողական գործունեության: Դասական ժամանակներից ի վեր այստեղ նույնպես վեր են խոյացել ուշագրավ շինություններ (Հեփեստոսի տաճարն ու սյունազարդ դահլիճը, Ջևահիրի ստոյան ու Ապոլլոնի փոքր տաճարը, Դիոնիսոսի թատրոնը և այլն):

Հին Հռոմի հանրապետության ժամանակաշրջանում էր, որ կազմավորվեցին հռոմեական քաղաքաշինության ու ճարտարապետաշինարարական մշակույթի հիմնական սկզբունքները՝ նախ հենվելով տեղական էտրուսկյանի, ապա՝ հունականի, իսկ հետո՝ հելլենիստականի վրա: Հարկ է նշել, որ հռոմեացի ճարտարապետները զուտ ընդօրինակողներ չէին, հակառակը, նրանք իրենց նորանոր մոտեցումներով ու գաղափարներով զգալիորեն կատարելագործել ու հարստացրել են ստացած ժառանգությունը: Նշելի է, որ Հռոմում քաղաքաշինական սկզբունքների ձևավորումը սովորաբար ընդունված է կապել կանոնավոր սկզբունքով կառուցապատված քաղաքների հետ՝ հայտնի դեռևս էտրուսկյան շրջանից (օր.՝ Մարգաբոտո): Նշելի է, որ բացի Հռոմից, որն ի սկզբանե կառուցապատվել է անկանոն, հանրապետական շրջանին վերագրվող որոշ քաղաքներ, այդ թվում՝ Օստիան, Պոմպեյը, Հերկուլանումը և այլն, կանոնավոր հատակագծման հիանալի օրինակներ են համարվում:

Ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները, հռոմեացի ինժեներ Վիտրուվիուսը ժամանակին հիմք է դրել այնպիսի նախագծման սկզբունքների, որոնց ազդեցությունը զգացվում է ցայսօր [7, էջ 8-9]: Մասնագիտական գրականությունը հավաստում է, որ հին հռոմեացիները քաղաքաշինության մեջ կիրառում էին կոնսոլիդացված սխեմա (նկ. 4), որը մշակվել էր քաղաքացիների հարմարավետությունն ապահովելու նպատակի համար: Հիմնական նախագիծը ներառում էր կենտրոնական ֆորումը՝ քաղաքային ծառայություններով հանդերձ, շրջապատված փողոցների կոմպակտ և ուղղաձիգ ցանցը: Որոշ դեպքերում քաղաքի մերձակայքում կամ դրա միջով գետ էր հոսում՝ նպաստելով ջրի ապահովման, կեղտաջրերի հեռացման ու տրանսպորտային տեղաշարժման հնարավորությանը [11]:

Հին հռոմեացիները բազմաթիվ բնակավայրեր ու քաղաքներ են կառուցել իրենց կայսրության ողջ տարածքում՝ փողոցները տեղադրելով ճիշտ առանցքներում՝ փոխնուղահայաց փողոցների ցանցի ձևով: Այս պարագայում բոլոր ճանապարհները հավասար էին և՛ լայնությամբ, և՛ երկարությամբ, բացառությամբ երկուսի, որոնք մի փոքր ավելի լայն էին, քան մյուսները (օր.՝ *դեկումանուսը*, որը ձգվում էր դեպի արևելք-արևմուտք առանցքով, և *կարդոն*՝ որն անցնում էր հյուսիս-հարավով, հատվում էին մեջտեղում՝ կազմելով ցանցի կենտրոնը):

Բոլոր ճանապարհներն արվում էին սալաքարերով և լցվում ավելի փոքր ու կոշտ քարերով ու խճաքարերով: Հարկ եղած դեպքում կամուրջներ էին կառուցվում: Չորս ճանապարհներով ուրվագծվում էր յուրաքանչյուր *ինսուլա*¹ (քաղաքային թաղամաս): Զարգանալով՝ քաղաքը համալրվում էր տարբեր շենքերով, խաչվող ճանապարհներով, հատվող նրբանցքներով: Քաղաքը պարսպապատով եզերում էին և՛ պաշտպանելու, և՛ դրա սահմաններն ուրվագծելու նպատակով: Գլխավոր ճանապարհի վերջում դիտակետերով մեծ դարպասամուտք էր գետեղվում: Քաղաքի պարիսպներից դուրս կառուցում էին նաև ջրատարեր:

Պոմպեյը նույնպես Ապենինյան թերակղզու հնագույն քաղաքներից էր (շուրջ 65 հա)՝ հիմնադրված մ.թ.ա 6-րդ դարում հույների կողմից, որի էլիպսաձև քաղաքատարածությունը եզերված էր ութը դարպասամուտքով պարիսպներով [1, էջ 16-118]: Բնակավայրի հատակագիծն ունի կառուցապատման որոշակի կանոնավորություն, թեև արևմտյան մասում առանձին հատվածներ անկանոն կառուցապատում ունեն: Ուղղաձիգ փողոցների ցանցն ունի արևելք-արևմուտք, հյուսիս-հարավ ուղղություններ: Քաղաքի հատակագծային կառուցվածքը կազմավորված է չորս գլխավոր և մի շարք երկրորդային փողոցների ցանցով, որոնց հատումներով առաջացել են ոչ մեծ չափերի ուղղանկյուն հողահատվածներ: Բոլոր փողոցները սալարկվել են քարով: Ներքին կառուցապատման համատեքստում Պոմպեյն ունեցել է ֆորումներ, որոնցից գլխավորն ուղղանկյունաձև՝ շրջապատված սյունաշարով (ներառելով մարզային, առևտրային, վարչական, տաճարային շենքեր) տեղակայվել է քաղաքի հարավ-արևմտյան ծայրամասում: Մեկ այլ՝ եռանկյունաձև ֆորումում, որի երկու պարագծերը սյունազարդ էին, եղել են Մեծ ու Փոքր թատրոնները՝ ճեմատեղիներով: Պոմպեյի հանդիսատեսային մյուս կարևոր հասարակական շենքը օվալաձև հատակագծով ու կենտրոնում արենայով ամֆիթատրոնն էր՝ տեղակայված քաղաքի հարավ-արևելյան անկյան մոտ: Պոմպեյի թաղամասերը կառուցապատվել են բնակելի տների ուշագրավ կառույցներով, որոնք ունեցել են բարդ հատակագծային հորինվածք, հարուստ կազմ և ատրիումներ: Քաղաքը կործանվել է հրաբխային աղետից:

Ընդունված է համարել, որ *Հռոմ քաղաքի* քաղաքաշինական զարգացումը տեղի է ունեցել թագավորական (մ.թ.ա. 753-510 թթ.), հանրապետական (մ.թ.ա 510-27 թթ.) և կայսերական (մ.թ.ա. 27-ից - մ.թ. 476 թթ.) ժամանակափուլերի ընթացքում: Քաղաքի սկզբնական կորիզը եղել է Պալատինի բլուրը, որից ներկայումս պահպանվել են պարսպապատերի մնացորդները: Քաղաքատարածության հետագա ընդլայնման հետևանքով ընդգրկվել են ևս 6 բլուրներ, այդ թվում՝ Կապիտոլիական, Քվիրինալյան, Էսքվինալյան: Կայսերական ժամանակաշրջանում Հռոմի գլխավոր հասարակական կենտրոնի կազմում բացի ֆորումներից, տաճարներից, պալատից, մտնում էին նաև խոշոր հանդիսատեսային շենքերը, ինչպիսիք են թատրոնը, կրկեսը, ամֆիթատրոնը: Դրանք հիմնականում խմբավորված էին Պալատինի բլրի շուրջը, Կապիտոլիական, Էսքվինալյան, Ավենտինյան և Յելլիուայան բլուրների միջև [1, էջ 134-135]:

Հռոմի քաղաքատարածության արևմտյան կողմից՝ հյուսիս-հարավ ուղղությամբ Էսկլապիոսի կղզու շուրջը հոսում է Տիբեր գետը: Վերջինս աջ ու ձախ կողմից ափերի հետ կապված է հանրապետական շրջանում կառուցված երկու կամուրջների միջոցով, որոնցից դեպի հյուսիս փոխված է Մարսյան դաշտը՝ հանդիսությունների ու հանգստի համար հարմարեցված վայրը: Հենց այստեղ են տեղակայված հանրապետական ու կայսերական ժամանակաշրջաններում կառուցված մի շարք մոնումենտալ շինություններ, այդ թվում՝ Մարչելլոյի թատրոնը, մի այլ թատրոն՝ Պոմպեոսի սյունասրահի կազմում, Պանթեոն տաճարը, կրկեսը, Օգոստոսի դամբարանը՝ հյուսիսային, Ադրիանոսինը՝ հյուսիսարևմտյան կողմերում և այլն [5, էջ 19]: Վիտրիվիուսը, ով ապրել ու գործել է հանրապետական շրջանի վերջում ու կայսերականի սկզբներին, իր «Տասը գիրք ճարտարապետության մասին» աշխատասիրության էջերում անդրադառնալով Հռոմին, նշել է, որ քաղաքի կառուցման տեղանքն ընտրվել է ճիշտ՝ հաշվի առնելով բնակիչներին առողջ կյանքի պայմաններով ապահովելու հանգամանքը, նկատի է առնվել նաև քաղաքի բարձր տեղադիրքը, ճահճուտներից հեռու գտնվելը, կլիմայական ճիշտ հաշվարկը, ջրով ապահովումը և այլն [11]:

Ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները՝ Հռոմի Օգոստոս Օկտավիանոս կայսրը (մ.թ.ա. 27 - մ.թ. 14) իր երկարամյա իշխանության օրոք շինարարական ու կառուցողական բուռն գործունեություն է ծավալել Հռոմում՝ զգալի փոփոխություններ իրականացնելով մայրաքաղաքի բարեկարգման, ջրամատակարարման ու կառուցապատման ոլորտներում: Կայսրը ճարտարապետությունը դիտարկում էր որպես իր քաղաքական նպատակներն արտահայտելու միջոց: Հաջորդող կայսրերը նույնպես հետևել են նրա օրինակին՝ խթանելով կառուցողական արվեստներն ու զբաղվելով Հռոմի քաղաքային միջավայրի բարեկարգումներով, նոր շենքերի հիմնադրմամբ: Մարկոս Ավրելիոսի օրոք (161-180) Հռոմի քաղաքատարածության ընդարձակման պայմաններում, կառուցվել է աղյուսաշեն պարիսպների նոր համակարգ: Հռոմում իրականացված վերակառուցումների ընթացքում կարծես թե ձգտել են հասնել կառուցապատման որոշակի կանոնավորության, բայց քաղաքի ընդհանուր տարածքը տակավին մնացել է խճողված:

Այսպիսով, հունական, հելլենիստական ու հռոմեական քաղաքաշինության զարգացումը համեմատաբար քողագերծված է ուսումնասիրողների կողմից: Ակնհայտ է, որ հնում քաղաքաշինական մշակույթին մեծ ուշադրություն է դարձվել, քանի որ հռոմեացիներն ու հույներն են համարվում ժամանակակից արևմտյան մշակույթի հիմնական նախնիները: Թերևս չպետք է մոռանալ, որ Եվրոպայում, այնուամենայնիվ, կար նաև քաղաքային բնակավայրերով այլ ներկայություն, ի դեմս կելտական (Փարիզը, Վիեննան և Բրատիսլավան, նախկինում եղել են կելտական բնակավայրեր՝ քիչ թե շատ քաղաքային բնույթ ունեցող) և էտրուսկյան ծագման մշակույթների [3, էջ 122]:

Հին իրանական, նախաիսլամական շրջանի քաղաքաշինական մշակույթի զարգացումները նույնպես ուշագրավ են: Իրանի հին շրջանում (մ.թ.ա. 600 - մ.թ. 652 թթ.), որն ընդգրկում է Մարական պետության կազմավորումից մինչև

Սասանյան հարստության ավարտը, հնագույն և վաղ միջնադարյան քաղաքաշինության ձևավորման համատեքստում նկատի են առնվել քաղաքների աշխարհագրական դիրքերն ու բնակլիմայական պայմանները, ֆիզիկական ձևագոյացման սկզբունքները, միջավայրային կառուցապատման առանձնահատկությունները, տարածաշրջանային երկրների հետ փոխառնչությունները, կրած ազդեցությունները, կրոնական և այլ գործոնները: Հին Իրանի քաղաքաշինությունն ու ճարտարապետությունը կազմավորվել ու իրենց զարգացման ուղին են անցել Իրանական բարձրավանդակում: Իրանցիները, ամենայն հավանականությամբ, երբ միավորվեցին Զախարտես և Օքսուսավազաններում կազմակերպված համայնքի մեջ, աստիճանաբար գաղթեցին դեպի հեռավոր արևմուտք, ուր Միջագետքի դաշտավայրի Բաբելոնիան էր [4, էջ 165-168]: Այս տարածաշրջանը պետք է դառնար նրանց մշակութային ու քաղաքական կենտրոնը՝ Դել-Էրան-շահիր՝ «Իրանի սիրտը» [9, էջ 21]: Այդտեղից էին իրականացվում ինչպես պաշտպանական, այնպես էլ զավթողական ռազմական գործողությունները՝ ուղղված արևմտյան տերությունների դեմ (մ.թ.ա. 539-ից մինչև մ.թ. 651 թ.):

Կարևոր հանգամանք է հանդիսանում այն, որ իրանական ժողովուրդների՝ դեպի արևմուտք տեղաշարժերի հետագծում են ընկած նրանց մայրաքաղաքների ընտրության հարցերը՝ *Բախ(ք)իից մինչև Տիզբոն*: Այս կենտրոնները կարևոր դիվանագիտական ու վարչական դեր են ունեցել Իրանի պատմության մեջ՝ սերտորեն կապված լինելով իշխող դինաստիական ընտանիքների հնարավորությունների, կարողությունների ու հզորության հետ:

Դիտարկելով հին իրանական քաղաքների առաջացման պատմությունը, հարկ է նշել, որ նրանք ունեցել են մի քանի կատեգորիաների քաղաքներ: Մայրաքաղաքի մի կատեգորիա է նահանգային քաղաքը, որտեղ այս կամ այն տոհմի հիմնադիրն իր իշխանության մեկնարկն ու սկիզբն էր դնում, ինչպես օրինակ՝ *Պասարգադը* (առաջին աքեմենյան քաղաք), *Նիսան* (առաջին պարթևական մայրաքաղաք) և *Էսթախրը* (Սասանյանների հայրենի քաղաք): Նշյալները ծառայում էին որպես «տնային բազա»՝ տոհմական հանդիսությունների խորհրդանշական կենտրոն: Մեկ այլ կատեգորիա էին կազմում վարչական կենտրոնները, ուր գտնվում էին պետական արխիվները, գանձերը, դատարանները, իրավական, կառավարման այլ մարմիններ: Այս կատեգորիաները միմյանց ոչ թե բացառում, այլ հակառակը՝ փոխլրացնում էին:

Ուշագրավ է նախախլամական շրջանում կառուցված *Բախ* քաղաքը: Իրանական լեգենդի համաձայն՝ Քայանիդների մայրաքաղաքը հավանաբար եղել է «Իրանի իշխանության կառուցվածքի» ամենավաղ կենտրոնը [2, էջ 118-119]: Այս եզրակացությունը հիմնավորորեն համընկնում է այն փաստի հետ, որ Աքեմենյանները, որոնք սովորաբար պահպանում էին իրենց նվաճած կայսրությունների մայրաքաղաքները, Բախը դարձնում են արևելյան Իրանի թագավորանիստը [10, էջ 612]: Հատկանշական է, որ Հելլենիստական շրջանում Բախը շարունակել է մնալ որպես քաղաքական մայրաքաղաք, իսկ Սասանյանների օրոք այն մեծ հեղինակություն ուներ որպես մագդեականների կենտրոն:

Ուշարժան է մարերի քաղաքական կենտրոն *Էքբատանա քաղաքը*՝ փոխադրված Ալվանդ լեռան ստորոտում: Ըստ Հերոդոտոսի, այն կառուցվել է մ.թ.ա. 7-րդ դարում Դեյոցեսի կողմից և չափերով հավասար է եղել Աթենքին: Ըստ վկայությունների, այն ունեցել է յոթը պատ, մեկը մյուսի ներսում և յուրաքանչյուրը տարբեր գույնի. ավանդույթ, որն ասոցացվում է Ալեքսանդր Քեյ Քուվեյշի պալատի և Բահրամ Ե-ի՝ Գուտի յոթը պալատների հետ [6, էջ 21-22]: Հետագայում Էքբատանան դառնում է Աքեմենյանների ամառային նստավայրը՝ իր հոյակերտ պալատով, թագավորական արխիվով, գանձարանով, ավելի ուշ պարթև Արշակունիներն այն դարձնում են իրենց ամառային նստավայրը, իսկ Սասանյանների օրոք հայտնի չէ քաղաքի դերը:

Եզրակացություն

Հարկ է արձանագրել, որ բոլոր հին իրանական քաղաքները՝ Աքեմենյան, Պարթևական ու Սասանյան, լավ զարգացած էին՝ որպես քաղաքային հատակագծման, քաղաքաշինական ու բնակավայրային կենտրոններ: Տարածական կառուցվածքի առումով՝ առաջացած բնակավայրերը ձևով «հոմոգենես էին», կազմակերպվում էին ինչպես ուղղանկյուններ՝ հատվող փողոցներով (ուղղված աշխարհի կողմերին): Այս փողոցներն անկյունագծով հատվում էին հիմնական առանցքի հետ, երբեմն՝ պարուրում ուղղանկյունաձև քաղաքը: Աքեմենյան քաղաքների (օր.՝ Պասարգատ, Շոշ, Էքբատանա, Պերսեպոլիս, Էսթախր) քաղաքաշինական ու ճարտարապետական արվեստներում նկատելի են մարական, ասորական և հունական տարրեր՝ միաժամանակ պահպանելով պարսկական բնորոշ գծերն և իրնթացս ձևավորված ոճը: Պարթևական քաղաքները (օր.՝ Հաթրա, Տիգրեն) կրել են հունահելլենիստական և հռոմեական դարաշրջանների քաղաքաշինական, ճարտարապետական և մշակութային ազդեցությունները: Սասանյան քաղաքները (օր.՝ Արդաշիր Խորեհ, Բիշապուր) հիմնադրվում էին հասարակության հիերարխիան նկատի առնելով, տնտեսական, մշակութային և կրոնական, նաև՝ վարչական ու ռազմական նպատակներով: Նրանց հիմնադրած քաղաքներն ունեցել են հիմնականում շրջանաձև (պարթևական ժառանգորդական ավանդույթ. Արդաշիր Խորեհ ու Դարաբգերդ), և ուղղանկյունաձև (հիպոդամիոսի հորինվածքով՝ վերցված հռոմեացիներից. Գունդիշապուր և Բիշապուր) հատակագծային հորինվածքներ: Հարկ ենք համարում ակնարկել նաև, որ հին իրանական քաղաքների քաղաքաշինական ու քաղաքային միջավայրի կառուցապատման վրա մեծ է եղել Զրադաշտական կրոնի ներգործությունը, որն առավելաբար դրսևորվել է Սասանյանների քաղաքների ձևագոյացման ու միջավայրային կառուցապատման համատեքստում: Հին իրանական քաղաքներն ունեցել են ամրակուռ, աշտարակավոր պարսպապատեր, կամուրջներ ու ջրահեռացման համակարգեր, կառուցապատվել են հոյակերտ սյունազարդ պալատական ու բնակելի համալիրներով, տաճարներով (մեհյանային կառույցներով), ժայռակոփ բարձրաքանդակներով, արքայական դամբարաններով և այլ յուրատիպ շենքերով:

Գրականություն

1. Հարությունյան Վ. Գեղեցիկի զարմանահրաշ քառուղիներում. Երևան, 1999:
2. Christensen A. Les Kayanides. Copenhagen, 1931.
3. Demandt A. Die Kelten, Reihe Wissen. Munchen, Verlag C.H. Beck, 1998.
4. Francfort H.P. Central Asia and Eastern Iran, in CAH2 IV, 1985.
5. Gros P., Torelli M. Storia dell'urbanistica, Il mondo romano. Laterza, 2007.
6. Herzfeld E. Archaeological History of Iran. London, 1935.
7. Jerke D., Porter D.R., Lassar T.J. Urban design and the bottom line; Optimizing the return on perception, ULI-Urban Land Institute, 2008.
8. Kolb F. Die Stadt im Altertum. Munchen, Verlag C.H. Beck, 1984.
9. Markwart J., M. Eransahr (including Persia, Geography, Anania of Shirak, Moses of Xoren, Armenia, Medieval Geography, Western and Central Asia). Berlin, 1901.
10. Shahbazi A.Sh. The "One Year" of Darius Re-examined, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, N 30, University of London, 1972.
11. Vitruvius. The ten books on architecture, Bk I (Morris H. Morgan, a translator), Harvard University Press, 2019.

References

1. Harutyunyan V. In the amazing quadrilaterals of beauty. Yerevan, 1999 (In Armenian).

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В СТРАНАХ ДРЕВНЕГО МИРА (ГРЕЦИЯ, РИМ, ИРАН)

ГОЛРОХ КЕШАВАРЗ РАХБАР* (Иран, Тегеран)

Для цитирования: Кешаварз Рахбар, Голрох. “Формирование градостроительной культуры в странах Древнего мира (Греция, Рим, Иран)”. *Искусствоведческий журнал*, N 2 (2023): 257-265. DOI: 10.54503/2579-2830-2023.2(10)-257

В статье обсуждается возникновение культуры градостроительства в странах Древнего мира. Особое внимание уделяется физическому формированию городов, их географическому расположению, композиционному планированию, а также характеристикам застроенной среды, влияниям и взаимодействиям с соседними городами и т.д. Сопоставляются примеры городов греческой, эллинистической и римской эпох с древнеиранскими городами.

Ключевые слова: градостроительная культура, формирование, развитие, Греция, Рим, Иран, композиционное планирование.

* Аспирант Института искусств НАН РА, golrokhkeshavarzrahbar@gmail.com, статья представлена 14.08.2023, рецензирована 20.09.2023, принята к публикации 01.12.2023.

FORMATION OF URBAN-PLANNING CULTURE IN THE COUNTRIES OF THE ANCIENT WORLD (GREECE, ROME, IRAN)

GOLROKH KESHAVARZ RAHBAR* (Iran, Tehran)

For citation: Keshavarz Rahbar, Golrokh. "Formation of urban-planning culture in the countries of the Ancient World (Greece, Rome, Iran)", *Journal of Art Studies*, N 2 (2023): 257-265. DOI: 10.54503/2579-2830-2023.2(10)-257

The article discusses the emergence of urban development culture in the countries of the ancient world with the focus on the physical formation of cities, their geographic location, compositional planning, as well as the characteristics of the built-up environment, influences on and interactions with the neighboring cities, etc. Examples of cities from the Greek, Hellenistic, and Roman eras are juxtaposed to ancient Iranian cities.

Key words: urban-planning culture, formation, development, Greece, Rome, Iran, compositional planning.

* PhD student at NAS RA Institute of Arts, golrokhkeshavarzrahbar@gmail.com. The article was submitted on 14.08.2023, reviewed on 20.09.2023, accepted for publication on 01.12.2023.